

Літаратура

1. Киршова М. Nomina loci в современном сербохарватском языке. Автореф. дис. ... канд. фил. наук. М., 1974. 22 с.
2. Лукашанец А.А. Словаўтварэнне і граматыка. Мінск, 2001. 252 с.
3. Doroszewski W. Nomina loci jako kategoria slowotworcza // Slawia. XXX. 1962.
4. Yudicka I. Syntaksyczna interpretacja struktur slowotworczyh (na przykladah formacja z kategorie nomen loci). Warszawa, 1971.

М.І. Свістунова

МАРФАЛАГІЧНАЯ ВАРЫЯНТНАСЦЬ У НАВУКОВЫХ ТЭКСТАХ (паводле матэрыялаў II канферэнцыі “Пісьменнік – мова – стыль”)

Сучасныя стваральнікі беларускіх тэкстаў у нейкі момант апынаюцца перад выбарам: арыентавацца на традыцыйны правапіс і слоўнікі, якія часам не паспяваюць за пераменлівымі моўнымі рэаліямі, або прытрымлівацца альтэрнатыўных правілаў, многія з якіх маюць больш глыбокія гістарычныя карані і, часам, больш пераканаўчыя падставы для прызнання, чым кадыфікаваныя.

Сказанае датычыцца і аўтараў навуковых тэкстаў, хаця, здавалася б, сам стыль патрабуе ад іх моўнай творчасці адпаведнасці акадэмічнай граматыцы і кадыфікаванаму правапісу. Прыманне ці непрыманне апошніх прыводзіць да суіснавання паралельных формаў. Ніжэй прапануюцца некаторыя назіранні адносна марфалагічных варыянтаў, адзначаных у двухтомным зборніку матэрыялаў II Міжнароднай канферэнцыі “Пісьменнік – мова – стыль”, прысвечанай 75-годдзю з дня нараджэння прафесара Л.М. Шакуна (Мінск, 15–16 лістапада 2001 г.) [4].

Прыемнае пачуццё моўнай чысціні, незабруджанасці падтрымліваецца адсутнасцю недарэчных русізмаў у беларускамоўных работах. З аднаго боку, факт далёка не экстраардынарны, паколькі аўтарамі апублікаваных артыкулаў з’яўляюцца людзі з філалагічнай адукацыяй.

З іншага боку, на жаль, экстралінгвістычныя аспекты сучаснага функцыянавання беларускай мовы нават у прадстаўнічым зборніку матэрыялаў міжнароднай філалагічнай канферэнцыі здольны выклікаць ляпсусы нахталт разважанняў аб “*стране паходжання*”, ці пра тое, што “*афарызм мае два аспекта*”; нехта з аўтараў спрабаваў вылучыць “*тры асноўных палажэнні*”, нехта захапляўся “*гігантскай разнастайнасцю*”,

нехта адшукваў “канцэптуальнае значэнне”, на што мы, па шчырасці сказаць, глядзім “з вялікай долей сарказму” (словамі аднаго з аўтараў жа); колюць вока напісанні *лебедя, насекомых, песен, эффект*, якія ўзніклі пад відавочным уплывам рускай арфаграфіі.

Перманентная нявырашанасць аднаго з самых “балючых” пытанняў беларускай арфаграфіі – правапісу канчаткаў *-а/-я* і *-у/-ю* ў формах роднага склону назоўнікаў мужчынскага роду адзіночнага ліку – забяспечыла на старонках зборніка шэраг варыянтных напісанняў, сярод якіх можна вылучыць дзве групы.

Да першай могуць быць аднесены варыянтныя формы, адна з якіх з’яўляецца памылковай з пункту погляду сучаснага правапісу і існуючай моўнай практыкі. Такія памылкі часцей за ўсё выкліканы ўплывам рускай мовы і/ці слабым веданнем беларускай арфаграфіі. Напрыклад, *аспекта, жанра, зместа, прыярытэта, рода, склона*, замест нарматыўных *аспекту, жанру* і г. д.

Дзіўнавата чытаць, як аўтары асобных артыкулаў, даследуючы пэўны лінгвістычны матэрыял, ужываюць памылковую скланавую форму назоўніка, што абазначае сам аб’ект іх вывучэння: *тэкста* замест нарматыўнага *тэксту* (і адпаведна *кантэкста* замест *кантэксту*), напрыклад, “з *празаічнага тэкста*”, “*пры выданні тэкста*”, “*парадыгматыка тэкста*” і, на вялікі жаль, г. д.

З другога боку, напэўна, пераважна імкненнем не прыпадобніцца сугучным рускамоўным формам можна растлумачыць такія гіпернармалізмы (паводле сучаснага правапісу), як *адрэзку, арэалу, знаку, кампаненту, кодэксу, механізму* (не філасофскі тэрмін!), *параметру, сегменту, спектру, твору, тэрміну, экземпляру, элементу* і г. д.

Не паглыбляючыся ў складанасці размежавання лексіка-семантычных групаў прыведзеных назоўнікаў, можам канстатаваць – у зборніку дыяпазон словаформаў гэтага тыпу з флексіяй *-у* значна шырэйшы, чым з флексіяй *-а*.

Да другой групы варыянтных напісанняў адносяцца парныя формы: адна з іх кадыфікаваная, другая ж шырока функцыянуе ў моўнай практыцы, але не на правах нормы. Так, амаль усе аўтары, якія выкарысталі ў сваіх тэкстах назоўнік *шэраг*, ужылі ў родным склоне адзіночнага ліку форму *шэрагу*: “*дзеяння шэрагу фактараў*”, “*для паказу шэрагу з’яў*”, “*выканання шэрагу неабходных умоў*”, “*у шэрагу выпадкаў*” і інш. Рэдка хто захоўвае адзіную нарматыўную [7, т. 3, с. 274] форму *шэрага*: “*для шэрага вытворных слоў*”. Такая ж сітуацыя склалася і

з формамі *кшталту* і *кшталта*, першая з якіх пераважае ў мове аўтараў зборніка, нягледзячы на тое, што нарматыўнай лічыцца другая.

Разам з тым асобныя аўтары аддаюць перавагу “старой” кадыфікаванай норме *дыялогу*, замест *дыялога*. Як нам падаецца, свой уклад у замацаванне дваістасці ва ўжыванні формаў роднага склону гэтага назоўніка адыгралі, як гэта ні парадаксальна, слоўнікі і даведнікі, прызваныя ўнармаваць выкарыстанне варыянтных граматычных формаў. “Беларуская граматыка” (1985) канстатавала: “Канчатак *-а/-я* маюць назоўнікі, якія абазначаюць: ... г) навуковыя ці тэхнічныя тэрміны або канкрэтныя паняцці: *абзаца, аксюмарана, алфавіта, апострафа, вадэвіля, вугла, дыялога* (выдзелена намі – М.С.) і інш.” [1, с. 72]. Вось што гавораць аўтары аднаго з найноўшых выданняў – “Слоўніка цяжкасцяў беларускай мовы” – Б.А. Плотнікаў і В.П. Трайкоўская адносна ўжывання флексіі *-а* ў вышэйазначанай граматычнай пазіцыі: “Канчатак *-а* маюць таксама навуковыя і тэхнічныя тэрміны і найменні канкрэтных паняццяў: *алфавіта, вадэвіля, дыялога* (выдзелена намі – М.С.), *катэта, куба, мерыдыяна, назоўніка, ромба, сюжэта, твора* і інш.” [5, с. 128]. Аднак у РБС-02 (як, дарэчы, і ў папярэдніх выданнях гэтага слоўніка) пазначана: *диалог* – лит. *дыялог, -гу* [7, т. 1, с. 367]. “Слоўнік беларускай мовы” падае наступныя формы: *дыялог -га, -гу* (канчатак М. скл. – заўвага наша – М.С.), *-гаў* [3, 96].

Нягледзячы на ўсе намаганні беларускіх лінгвістаў унармаваць афармленне асобных граматычных пазіцый пэўных часцін мовы, да гэтага часу мае месца разнабой пры ўжыванні, напрыклад, назоўнікаў жаночага роду тыпу *ўлада, ідэя* ў форме роднага склону множнага ліку. На старонках зборніка намі адзначаны як словаформы з канчаткам *-аў/-яў*: *бабуляў, бярозаў, ідэяў, кватэраў, легендаў, лексемаў, нормаў, паметай, рыфмаў, рэаліяў, сімуляцыяў, сітуацыяў, тэндэнцыяў, уладаў, фігураў, формаў* і інш., так і словаформы з нулявой флексіяй: *асоб, груп, дысцыплін, задач, змен, лексем, норм, мэт, патрэб, праблем, рэк, спроб, структур, сфер, форм, фразем* і інш. Можна адзначыць, што частата і рэгулярнасць выкарыстання гэтых канчаткаў розныя і залежаць, як нам падалося, ад асабістых густаў аўтараў.

З дзвюма варыянтнымі флексіямі ўжываюцца і назоўнікі жаночага роду тыпу *мадэль, плынь* у форме роднага склону множнага ліку: *асабліваасцей, каштоўнасцей, мадэлей, магчымасцей, паралелей, разнавіднасцей, сувязей, супрацьлегласцей, супярэчнасцей, якасцей* і інш. паралельна з *апавесцяў, асабліваасцяў, дэталяў, каштоўнасцяў, мадэляў,*

мажлівасцяў, плыняў, паралеляў, спецыяльнасцяў, сувязяў, сугучнасцяў, уласцівасцяў, якасцяў і інш.

І зноў жа, як нам уяўляецца, толькі асабістыя сімпатыі аўтараў рэгулююць выкарыстанне апошнімі флексій *-ей* або *-яў* у акрэсленай пазіцыі. “Правілы...” гавораць, што канчатак *-ей(эй)* мае “большасць назоўнікаў жаночага роду (III скл.) з чыстай асновай”, аднак з канчаткам *-яў* ужываюцца і “некаторыя назоўнікі жаночага роду з чыстай асновай [2, 215]”. А вось адносіцца назоўнік, які збіраецца выкарыстаць аўтар, да “большасці” ці да “некаторых”, вырашаць даводзіцца яму самому, калі толькі ён не парупіцца справіцца ў слоўніку.

Падобна на тое, што ўсё яшчэ працягваецца “барацьба” беларускіх лінгвістаў з запазычаным суфіксам *-ірава-*. Нягледзячы на кадыфікаванае *капіраванне, нарміраванне*, у зборніку нам сустрэліся таксама і словаформы *капіяванне* (твораў), *нармаванне*. Сярод дзеясловаў адзначым асабовыя формы *карэліравалі і карэлюе*. Іншыя пары намі не выяўлены. У адпаведнасці з літаратурнай нормай з элементам *-ір-* ужыты асабовыя формы інфінітываў *акумуліраваць, асацыіраваць, базіравацца, вар’іраваць, дыферэнцыраваць, фарміраваць* і без яго – асабовыя формы інфінітываў *арыентавацца, групавацца, дэбютаваць, дэманстраваць, ідэнтыфікаваць, інтэрпрэтаваць, канструяваць, кваліфікаваць, класіфікаваць, рэканструяваць, спецыялізавацца, стымуляваць, трансфармаваць, фіксаваць, характарызаваць, цытаваць*.

У многіх работах, прадстаўленых у зборніку, ужываецца прыметнік ад назоўніка *стыль*. Нягледзячы на тое, што апошні РБС (як і яго перадвыданні) падае прыметнік *стылявы* ў якасці адзінай нормы, а прыметнік *стылёвы* – не ўказаны нават як магчымы варыянт [7, т. 3, с. 458], безумоўная большасць аўтараў зборніка аддае перавагу прыметніку *стылёвы*. У 1-м томе толькі два аўтары ўжылі словазлучэнні “*стылявой афарбоўкі*”, “*стылявымі асаблівасцямі*”. У астатніх выпадках выступаюць склонавыя формы прыметніка *стылёвы*: “*арсенал стылёвых сродкаў*”, “*стылёвую афарбоўку*”, “*стылёвая адметнасць*”, “*стылёвую мадэль жанру*” і інш. Разглядаючы пашыранасць дадзенага прыметніка як адзін з крытэрыяў нарматыўнасці, можна выказаць меркаванне аб тым, што ў якасці асноўнай нормы на сучасным этапе выступае не прыметнік *стылявы*, а прыметнік *стылёвы*.

Падобная “пераацэнка” назіраецца і ў адносінах да назоўнікаў *прымета і прыкмета*, другі з якіх з’яўляецца безумоўным фаварытам у аўтараў зборніка, насуперак тому факту, што ў РБС-02 як больш ужывальны

падаецца назоўнік *прымета*, а за ім – як менш пашыраны варыянт – *прыкмета* [7, т. 3, с. 11]. Дарэчы, ва ўсіх выданнях РБС назоўнік *прыкмета* мае памету *разг.* (разговорное) (гл., напр. [6 і 7, т. 3, с. 11]).

Не прыжыўся ў мове разгледжаных навуковых работ і факультатыўны канчатак роднага склону адзіночнага ліку займенных часцін мовы *-ae/-яе*. Толькі два аўтары I-га тома выкарысталі прыметнікі з канчаткам *-ae*: “*імкненне тагачаснае беларускае патрыятычнае грамадскасці*”, “*рысы літаратурнае плыні свядомасці*”, “*тэарэтык абнаўлення літаратурнае мовы*” і “*ў адносінах да ўкраінскае мовы*”.

Індывідуальныя моўна-стылёвыя адметнасці ўласцівы не толькі тым пісьменнікам і паэтам, творчасць якіх даследуецца аўтарамі большасці работ, прадстаўленых у зборніку матэрыялаў канферэнцыі “Пісьменнік – мова – стыль”, але і самім гэтым аўтарам, мова і стыль многіх з якіх – сапраўды арыгінальная і самабытная з’ява, нягледзячы на пэўныя абмежаванні, якія накладае на іх моўную творчасць неабходнасць вытрымліваць навуковы стыль. Разам з тым, пасля знаёмства з артыкуламі дадзенага зборніка можна вызначыць не толькі індывідуальна-аўтарскія асаблівасці ў галіне марфалогіі, але і такія, што – больш шырока – з’яўляюцца прыналежнасцю сучасных беларускамоўных навуковых тэкстаў.

Разважаючы над гэтымі асаблівасцямі, згадваецца закон дыялектыкі аб адзінстве і барацьбе супрацьлегласцяў (ці супрацьлегласцей?). Здаецца, што традыцыйны беларускі правапіс і моўная практыка па многіх спрэчных пытаннях яшчэ доўгі час будуць знаходзіцца то ў стане “адзінства”, то ў стане “барацьбы”. Чужыя, неўласцівыя мове з’явы і элементы з часам могуць стаць матэрыялам для гісторыкаў мовы. А сучасныя аўтары навуковых тэкстаў – свядома ці не – з’яўляюцца непасрэднымі ўдзельнікамі складанага працэсу жыцця мовы.

Літаратура

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. Ч. I. Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск // АН БССР, Ін-т мовазн. імя Я. Коласа. Мінск: Навука і тэхніка, 1985. 431 с.
2. Куліковіч У. І. Беларускі правапіс (правілы, заданні, кантрольныя работы). Мінск: Завігар, 1998. 280 с.
3. Ламека Л. А., Ламека У. Б. Слоўнік беларускай мовы (цяжкасці правапісу, вымаўлення, акцэнтацыі, словазмянення). Мінск: Сучаснае слова, 2000. 320 с.
4. Пісьменнік – мова – стыль. Матэр. II Міжнар. канф., прысв. 75-годдзю з дня нарадж. праф. Л. М. Шакуна (Мінск, 15–16 лістапада 2001 г.): У 2-х т. Мінск, 2002. 420 с.
5. Плотнікаў Б. А., Трайкоўская В. П. Слоўнік цяжкасцяў беларускай мовы. Мінск: Кніжны Дом, 2004. 544 с.

6. Русско-белорусский словарь: В 3-х т. / НАН Беларуси, Ин-т языкозн. им. Я.Коласа. 7-е изд. Минск: БелЭн, 1998. Т. I. 735 с.; Т. II. 783 с.; Т. III. 800 с.
7. Русско-белорусский словарь: В 3-х т. / НАН Беларуси, Ин-т языкозн. им. Я.Коласа. 8-е изд. Минск: БелЭн, 2002. Т. I. 735 с.; Т. II. 783 с.; Т. III. 800 с.